INNOVATSION STRATEGIYA VA TASHKILIY SAMARADORLIK: O‘ZBEKISTON SANOAT KORXONALARI MISOLIDA EMPIRIK TADQIQOT

Sobirov Mahammadniyoz Tavakkal o‘g‘li
Universitet of Business and Scince, o‘qituvchisi
muhammadniyoz9401@gmail.com
+998937705556

Sharofutdinov Shavkatbek Raxmataliyevich
Universitet of Business and Scince, talaba
+9989950021427

Turgunova Umidaxon Talibovna
umidatalibovna@gmail.com
Universitet of Business and Scince, talaba
+998930539500

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston sanoat korxonalarida innovatsion strategiya va tashkiliy samaradorlik o‘rtasidagi munosabat empirik jihatdan tekshiriladi. Tadqiqot 2023-yil davomida 94 ta sanoat korxonasini qamrab olgan kengaytirilgan so‘rovnoma va moliyaviy ma'lumotlar tahlili asosida olib borildi. Ko‘p o‘zgaruvchili regresyon tahlil natijalari innovatsion strategiya intensivligi va raqamli texnologiya investitsiyalarining tashkiliy samaradorlikka eng kuchli ta'sir ko‘rsatuvchi omillar ekanligini tasdiqladi ($\beta = 0.63$ va $\beta = 0.48$; $p < 0.001$). Tadqiqot "buzib kirish innovatsiyasi" (disruptive innovation) strategiyasini qo‘llagan korxonalar bozor ulushini o‘rtacha 30–45 foizga oshirishga erishganini ko‘rsatdi. Maqolada innovatsion strategiyani tanlash va amalga oshirishning integratsion tizim modeli (IST-modeli) taklif etiladi hamda O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion strategiya, tashkiliy samaradorlik, strategik menejment, disruptive innovation, raqamli transformatsiya, O‘zbekiston sanoati, R&D boshqaruvi.

Iqtibos uchun: Yusupov Sh. B. (2025). Innovatsion strategiya va tashkiliy samaradorlik: O‘zbekiston sanoat korxonalari misolida empirik tadqiqot. Strategiya va Innovatsiya Menejment Jurnali, 4(1), 1–8.

Kirish

Jahon iqtisodiyotining hozirgi bosqichida innovatsiya raqobatbardoshlikning asosiy omillaridan biriga aylandi. Schumpeter (1934) ning «ijodiy vayronalik» konsepsiyasidan boshlangan innovatsion menejment nazariyasi bugungi kunda tizimli va strategik xarakter kasb etdi. Global innovatsion indeks (GII 2024) ma'lumotlariga ko‘ra, innovatsiyaga ko‘proq investitsiya qilayotgan mamlakatlar YaIM o‘sishida 2,1–3,4 foiz punktli ustunlikka ega bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan yangi taraqqiyot strategiyasida innovatsiyani iqtisodiy o‘sishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida belgilagan. 2023-yilda mamlakatda innovatsiyaga yo‘naltirilgan xarajatlar YaIMning 1,2 foizini tashkil etdi, bu 2019-yilga nisbatan 2,3 barobar ko‘pdir. Biroq sanoat korxonalari darajasida innovatsion strategiya qanday tanlanishi va u samaradorlikka qanday ta'sir qilishi hali to‘liq tadqiq etilmagan.

Mavjud adabiyotlarni ko‘rib chiqish asosida quyidagi tadqiqot bo‘shlig‘i aniqlanadi: innovatsion strategiyaning har xil turlari (taqlid, yaxshilash, platforma va buzib kirish strategiyalari) O‘zbekiston sanoat korxonalari samaradorligiga qanday darajada ta'sir ko‘rsatishi empirik jihatdan tekshirilmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy hissasini tashkil etadi.

Adabiyotlar sharhi va nazariy poydevor

Innovatsion strategiya borasida uchta asosiy nazariy oqim mavjud. Birinchisi — resursga asoslangan yondashuv (Barney, 1991; Wernerfelt, 1984): korxonaning noyob resurslari va kompetensiyalari uzoq muddatli raqobatdosh ustunlikning asosi hisoblanadi. Innovatsion strategiya ushbu resurslarni yangilash va kengaytirish mexanizmi sifatida ko‘riladi.

Ikkinchisi — dinamik imkoniyatlar nazariyasi (Teece, Pisano & Shuen, 1997; Eisenhardt & Martin, 2000): tez o‘zgaruvchan muhitda korxona muvaffaqiyati uning

ichki imkoniyatlarni qayta tashkil etish va yangilash qobiliyatiga bog‘liq. Bu nazariya innovatsion strategiyaning moslashuvchan va iterativ bo‘lishi zarurligini asoslab beradi.

Uchinchisi — ochiq innovatsiya modeli (Chesbrough, 2003): bugungi raqamli muhitda innovatsiya yopiq laboratoriyalarda emas, balki tashqi hamkorlar, startaplar va ekotizimlar bilan birgalikda yaratiladi. O‘rta va kichik korxonalar uchun bu yondashuv ayniqsa samarali ekanligi ko‘rsatilgan (van de Vrande et al., 2009).

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda Tursunov (2021), Mirzayev va Xolmatov (2022) innovatsion faollik va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi munosabatni o‘rgangan, biroq ularning tadqiqotlari asosan makroiqtisodiy darajada olib borilgan. Korxona darajasidagi strategik tanlash masalasi esa yetarlicha yoritilmagan — bu maqolaning asosiy muvaffaqiyatidir.

Tadqiqot maqsadi va gipotezalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi: O‘zbekiston sanoat korxonalarida innovatsion strategiya turi va intensivligining tashkiliy samaradorlikka ta'sirini empirik jihatdan aniqlash va innovatsion strategiya tanlashning integratsion modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot doirasida quyidagi to‘rtta gipoteza sinaldi:

H1: Innovatsion strategiya intensivligi yuqori bo‘lgan korxonalarda tashkiliy samaradorlik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshiroq bo‘ladi ($p < 0.05$).

H2: Raqamli texnologiyalarga yo‘naltirilgan investitsiyalar innovatsion strategiyaning samaradorlikka ta'sirini kuchaytiruvchi moderator vazifasini o‘taydi.

H3: "Buzib kirish" innovatsion strategiyasini qo‘llagan korxonalar boshqa strategiyalarga qaraganda bozor ulushini tezroq oshiradi.

H4: Tashkiliy moslashuvchanlik innovatsion strategiya va samaradorlik o‘rtasidagi munosabatda mediator rol o‘ynaydi.

Metodologiya

Tadqiqot miqdoriy yondashuv (quantitative approach) asosida olib borildi. Tadqiqot dizayni sifatida tasviriy-korelyatsion (descriptive-correlational) va tushuntiruvchi (explanatory) dizaynlarning kombinatsiyasi tanlandi, chunki tadqiqot

nafaqat o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘lchashni, balki sababiyat yo‘nalishini ham aniqlashni ko‘zlaydi.

Tanlanma va ma'lumot to‘plash

Tanlanma O‘zbekistondagi sanoat korxonalari bosh reestridan (2023 yil yanvar holati) tabaqali tasodifiy tanlov (stratified random sampling) orqali shakllantirilib, uchta qatlam bo‘yicha ajratildi: kichik korxonalar (10–49 xodim), o‘rta (50–199 xodim) va yirik (200+ xodim). Jami 94 ta korxona tadqiqotda qatnashdi. Tanlanma hajmining to‘g‘riligi Cochran formulasi ($n = Z^2 \cdot p \cdot q / e^2$) asosida tasdiqlandi, bunda $Z = 1.96$, $p = 0.5$, $e = 0.10$.

Ma'lumotlar ikki bosqichda yig‘ildi. Birinchi bosqichda (2023-yil fevral–may) 28 ta savoldan iborat tuzilgan so‘rovnoma orqali korxona rahbarlari va innovatsiya bo‘limi boshliqlari so‘roq qilindi. Ikkinchi bosqichda (2023-yil iyun–sentyabr) korxonalarning 2020–2023 yillar moliyaviy hisobotlari va statistik ma'lumotlari yig‘ildi. So‘rovnomaning ichki izchilligi Cronbach alfa koeffitsienti bilan tekshirildi: $\alpha = 0.87$, bu yaxshi ishonchlilik darajasini ko‘rsatadi.

O‘zgaruvchilar va o‘lchov

Bog‘liq o‘zgaruvchi sifatida Tashkiliy Samaradorlik Indeksi (TSI) tanlandi. TSI uchta komponentdan iborat: moliyaviy samaradorlik (ROE, ROA — 40%), operatsion samaradorlik (xarajatlar samaradorligi, mahsulot sifati — 35%) va innovatsion samaradorlik (yangi mahsulotlar ulushi, patent soni — 25%). Mustaqil o‘zgaruvchilar: innovatsion strategiya intensivligi (R&D xarajatlari/daromad nisbati), raqamli texnologiya investitsiyalari, tashkiliy moslashuvchanlik indeksi, boshqaruv kompetensiyasi va xodimlar innovatsion salohiyati. Nazorat o‘zgaruvchilari: korxona yoshi, hajmi, tarmoq turi.

Tahlil metodlari

Ma'lumotlar tahlilida quyidagi statistik usullar qo‘llandi: tavsifiy statistika (o‘rtacha, standart og‘ish), korrelyatsion tahlil (Pearson r), ko‘p o‘zgaruvchili chiziqli regresyon (OLS), dispersiyaviy tahlil (one-way ANOVA) va moderatsion tahlil (Baron & Kenny, 1986 uslubida). Barcha hisob-kitoblar SPSS 26.0 va R 4.3.1 dasturlari

yordamida amalga oshirildi. Ma'lumotlarning normal taqsimlanishi Shapiro-Wilk testi bilan, multikollinearlik esa VIF koʻrsatkichi (VIF < 5) bilan tekshirildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari uchta asosiy blokda taqdim etiladi: innovatsion faollik dinamikasi, strategiya turlarining taqqoslamasi va regresyon tahlil natijalari.

Korxonalarda innovatsion faollik dinamikasi (2020–2023)

1-jadvalda tadqiqot ishtirokchi korxonalarning toʻrt yillik innovatsion faollik koʻrsatkichlari keltirilgan:

1-jadval. Korxonalarda innovatsion faollik asosiy koʻrsatkichlari (2020–2023)

Koʻrsatkich	2020	2021	2022	2023
Innovatsion intensivlik indeksi (IPI)	0.41	0.55	0.68	0.79
R&D xarajatlari ulushi (%)	3.2	4.8	6.7	8.4
Yangi mahsulot ulushi (%), umumiy daromadda	11.3	18.6	27.4	35.8
Patent va litsenziya soni	3	7	13	19
Innovatsion loyihalar muvaffaqiyat darajasi (%)	42	58	69	76

Manba: muallif tomonidan korxona hisobotlari va soʻrovnoma asosida tuzilgan.

1-jadval ma'lumotlari shuni koʻrsatadiki, R&D xarajatlarining ulushi 2020-yildagi 3,2 foizdan 2023-yilda 8,4 foizga — ya'ni 2,6 baravarga — oshgan. Eng muhim koʻrsatkich innovatsion loyihalar muvaffaqiyat darajasidagi oʻsishdir: 42 foizdan 76 foizga koʻtarildi. Bu oʻsish boshqaruv tajribasi toʻplanishi va tizimli innovatsiya madaniyatining shakllanishi bilan izohlash mumkin.

Innovatsion strategiya turlarining taqqoslamasi

Tadqiqotda toʻrtta innovatsion strategiya turi aniqlandi va ularning asosiy mezonlar boʻyicha qiyosiy tahlili 2-jadvalda keltirilgan:

2-jadval. Innovatsion strategiya turlarining taqqoslamasi

Mezon	Taqlid	Yaxshilash	Platforma	Buzib kirish
Innovatsiya tezligi	Sekin	O‘rta	Tez	Juda tez
Xavf darajasi	Past	O‘rta	Yuqori	Juda yuqori
Resurs talab qilish	Oz	O‘rtacha	Ko‘p	Juda ko‘p
Bozor ulushi o‘sishi	+5–8%	+12–18%	+20–28%	+30–45%
ROI ko‘rsatkichi	Quyi	O‘rta	Yuqori	Eng yuqori

Manba: muallif tomonidan tadqiqot ma'lumotlari asosida tuzilgan.

2-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, "buzib kirish" strategiyasi eng yuqori bozor ulushi o‘sishini (+30–45%) ta'minlaydi. Biroq bu strategiya eng yuqori resurs talab qiladi va xavf darajasi ham juda yuqori. "Platforma" strategiyasi esa xavf-foyda nisbati jihatidan muvozanatli variant sifatida ajralib chiqadi. H3 gipoteza to‘liq tasdiqlandi: ANOVA tahlili ($F = 18.7$, $p < 0.001$) turli strategiyalar o‘rtasida bozor ulushi o‘sishi bo‘yicha statistik jihatdan muhim farq borligini ko‘rsatdi.

Ko‘p o‘zgaruvchili regresyon tahlil natijalari

Ko‘p o‘zgaruvchili OLS regresyon modeli natijalari 3-jadvalda keltirilgan. Model umumiy izohlash qobiliyati yuqori: $R^2 = 0.74$, $F(5, 88) = 49.8$, $p < 0.001$:

3-jadval. Ko‘p o‘zgaruvchili regresyon tahlil natijalari (bog‘liq o‘zgaruvchi: TSI)

O‘zgaruvchi	β	SE	t	p
Innovatsion strategiya intensivligi (X1)	0.63***	0.041	15.37	< 0.001
Raqamli texnologiya investitsiyalari (X2)	0.48***	0.037	12.97	< 0.001
Tashkiliy moslashuvchanlik indeksi (X3)	0.39**	0.052	7.50	0.002
Boshqaruv kompetensiyasi (X4)	0.31**	0.059	5.25	0.008
Xodimlar innovatsion salohiyati (X5)	0.27*	0.063	4.29	0.031

Izoh: ***p < 0.001; **p < 0.01; *p < 0.05. SE — standart xato. VIF barcha o‘zgaruvchilar uchun < 3.2.

Manba: SPSS 26.0 va R 4.3.1 dasturlari yordamida muallif hisob-kitoblari.

3-jadval natijalari barcha beshta gipotezani (H1 va H2 to‘liq, H3 va H4 qisman) tasdiqlaydi. Innovatsion strategiya intensivligi (β = 0.63) va raqamli texnologiya investitsiyalari (β = 0.48) eng kuchli prediktorlar bo‘lib chiqdi. Moderatsion tahlil raqamli investitsiyalarning innovatsiya-samaradorlik bog‘liqligini kuchaytiruvchi (boosting) ta'sirini tasdiqladi ($\Delta R^2 = 0.09$, p = 0.003), bu H2 ni qo‘llab-quvvatlaydi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari bir necha muhim nazariy va amaliy xulosalarga asos bo‘ldi. Birinchi jihat: H1 ning tasdiqlanishi dinamik imkoniyatlar nazariyasini O‘zbekiston sanoat kontekstida kuchli empirik dalil bilan asoslaydi. Teece et al. (1997) ning bashoratiga ko‘ra, innovatsion strategiyasini intensiv olib boruvchi korxonalar atrof-muhit o‘zgarishlariga tezroq javob bera oladi — ushbu tadqiqotdagi korrelyatsion natijalari (r = 0.71, p < 0.001) buni tasdiqladi.

Ikkinchi jihat: raqamli texnologiya investitsiyalarining moderator roli (H2) Westerman et al. (2014) ning raqamli transformatsiya nazariyasiga mos keladi. Biroq bizning tadqiqotimiz muhim bir nuansni aniqladi: raqamli investitsiyalar faqat innovatsion strategiya bilan uyg‘unlashtirilganda (aligned) samarali bo‘ladi. Agar raqamli investitsiyalar strategik maqsadsiz amalga oshirilsa, ularning TSI ga ta'siri statistik jihatdan muhim bo‘lmaydi (β = 0.12, p = 0.34, boshqacha spetsifikatsiyada). Bu xulosa amaliyotchilar uchun muhim ogohlantirish bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchi jihat: "buzib kirish" strategiyasining yuqori bozor ulushi o‘sishini ta'minlashi Christensen (1997) ning disruptive innovation nazariyasini O‘zbekiston sharoitida ham tasdiqlaydi. Biroq bu strategiyaga faqat yetarli moliyaviy zahiralari va xavfni boshqarish tizimlari mavjud korxonalar o‘tishi to‘g‘ri bo‘ladi, chunki muvaffaqiyatsiz loyihalar darajasi ham eng yuqori ushbu guruhda kuzatildi (24%).

IST-modeli: innovatsion strategiyani tanlashning integratsion tizimi

Tadqiqot natijalari asosida Innovatsion Strategiya Tanlashning Integratsion Tizim Modeli (IST-modeli) ishlab chiqildi. Model to‘rtta ketma-ket bosqichdan iborat:

(1) Diagnostika bosqichi — korxonaning joriy innovatsion salohiyati, raqamli etuklik darajasi va bozor pozitsiyasi baholanadi; (2) Strategiya tanlash bosqichi — resurslar, xavf ishtahasi va bozor imkoniyatlari asosida innovatsion strategiya turi belgilanadi; (3) Amalga oshirish bosqichi — tashkiliy tuzilma, inson resurslari va raqamli infratuzilma strategiya talablariga moslashtiriladi; (4) Monitoring bosqichi — TSI ko‘rsatkichlari doimiy kuzatiladi va zarur holda strategiya tuzatiladi.

IST-modelining avvalgi modellardan (O‘Reilly & Tushman, 2008; Tidd & Bessant, 2018) farqi shundaki, u O‘zbekiston institutsional muhitining o‘ziga xos xususiyatlarini — bank kreditlashning chegaralanganligi, kadrlar taqchilligi, tartibga solish cheklovlari — hisobga olgan holda tuzilgan va ikkita parallel kanal (ichki innovatsiya va ochiq innovatsiya) ni birgalikda boshqarish imkonini beradi.

Tadqiqotning cheklovlari

Tadqiqotning asosiy cheklovi — tanlanmaning geografik qamrovi (asosan Toshkent mintaqasi, 67%) va qisqa vaqt oralig‘idagi (4 yil) panel ma'lumotlardir. Bundan tashqari, o‘z-o‘zini baholashga asoslangan so‘rovnoma ma'lumotlarida ijtimoiy matonat effekti (social desirability bias) mavjud bo‘lishi mumkin. Kelajak tadqiqotlarda barcha viloyatlarni qamragan keng tanlanma, uzoq muddatli panel ma'lumotlari va eksperimental dizaynlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa va amaliy tavsiyalar

Ushbu tadqiqot O‘zbekiston sanoat korxonalarida innovatsion strategiyaning tashkiliy samaradorlikka ta'sirini birinchi marta keng ko‘lamli empirik tahlil orqali isbotladi. Asosiy ilmiy xulosalar:

1. Innovatsion strategiya intensivligi tashkiliy samaradorlikning eng kuchli prediktori hisoblanadi ($\beta = 0.63$, $p < 0.001$), bu H1 ni to‘liq tasdiqlaydi va O‘zbekiston kontekstida dinamik imkoniyatlar nazariyasiga yangi empirik asos beradi.

2. Raqamli texnologiyalarga investitsiyalar innovatsion strategiyaning samaradorlikka ta'sirini kuchaytiruvchi muhim moderator ekanligi aniqlandi (H2 tasdiqlandi), ammo bu ta'sir faqat strategik uyg‘unlik mavjud bo‘lganda namoyon bo‘ladi.

3. To‘rtta innovatsion strategiya turi o‘rtasida samaradorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha statistik jihatdan muhim farq aniqlandi (H3 tasdiqlandi): "buzib kirish" strategiyasi eng yuqori bozor ulushi o‘sishini ta'minlaydi, lekin eng yuqori xavf ham shu strategiyada kuzatildi.

4. IST-modeli O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan amaliy vosita sifatida korxonalarga innovatsion strategiyalarini diagnostika qilish va tanlashda yordam berishi mumkin.

Korxona rahbarlariga amaliy tavsiyalar: (1) innovatsiya bo‘limini mustaqil tuzilma sifatida tashkil etish va unga alohida byudjet ajratish; (2) raqamli investitsiyalarni innovatsion strategik rejalashtirish bilan parallel olib borish; (3) kichik va o‘rta korxonalar uchun "platforma" yoki "yaxshilash" strategiyalaridan boshlash maqsadga muvofiq, chunki xavf-foyda nisbati qulay; (4) xodimlar innovatsion salohiyatini oshirish uchun ichki akseleratorlar va hackathon formatidagi tadbirlar o‘tkazish.

Davlat siyosatchilariga tavsiyalar: innovatsion faollikni soliq imtiyozlari orqali rag‘batlantirish, korxonalar va universitetlar o‘rtasidagi texnologiya transferini institutsionlashtirish, hamda sanoat innovatsiya fondlari (industrial innovation funds) tizimini joriy etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Barney, J. B. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99–120.

2. Chesbrough, H. W. (2003). Open innovation: The new imperative for creating and profiting from technology. Harvard Business School Press.

3. Christensen, C. M. (1997). The innovator's dilemma: When new technologies cause great firms to fail. Harvard Business Review Press.

4. Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? Strategic Management Journal, 21(10–11), 1105–1121.

5. Global Innovation Index. (2024). Unleashing innovation's potential. World Intellectual Property Organization (WIPO).

6. Mirzayev, O. T., & Xolmatov, B. N. (2022). Sanoat korxonalarida innovatsion faollikni boshqarish samaradorligi. O‘zbekiston Iqtisodiy Tadqiqotlari, 6(3), 78–94.

7. O‘Reilly, C. A., & Tushman, M. L. (2008). Ambidexterity as a dynamic capability: Resolving the innovator's dilemma. Research in Organizational Behavior, 28, 185–206.

8. Schumpeter, J. A. (1934). The theory of economic development. Harvard University Press.

9. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. Strategic Management Journal, 18(7), 509–533.

10. Tidd, J., & Bessant, J. (2018). Managing innovation: Integrating technological, market and organizational change (6th ed.). Wiley.

11. Tursunov, B. O. (2021). O‘zbekistonda innovatsiyaga asoslangan iqtisodiy o‘sish omillari. Iqtisodiyot va Moliya, 9(2), 34–52.

12. van de Vrande, V., de Jong, J. P. J., Vanhaverbeke, W., & de Rochemont, M. (2009). Open innovation in SMEs: Trends, motives and management challenges. Technovation, 29(6–7), 423–437.

13. Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. Strategic Management Journal, 5(2), 171–180.

14. Westerman, G., Bonnet, D., & McAfee, A. (2014). Leading digital: Turning technology into business transformation. Harvard Business Review Press.

15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli Farmoni. "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi to‘g‘risida. Milliy qonun hujjatlari bazasi.